

istoriografa, jesu opasnosti prema kome se kreće podrobniji susret historiografije i veštačke inteligencije. Na stranu da će upotreba veštačke inteligencije za pitanja iz istorije ili istoriografskih nauka, dodatno smanjiti društveni interes za studiranje, zapošljavanje ili prenošenje istorijskog znanja novim generacijama. Ovo je direktan uticaj na pitanje identiteta jedne nacije, religije, pa i pojedinih socijalnih kategorija. Takva realnost će se otvoriti trivijalizacijom istorijskog znanja saopštenog dolazećim generacijama kroz platforme veštačke inteligencije.

Nama se učinio ključni stav autora ove nevelike, ali značajne knjige, a na koji se nailazi već u predgovoru gde se kaže da će razvoj i upotreba veštačke inteligencije voditi ka ishodu koji će biti izmena „ljudskog identiteta i ljudskog iskustva stvarnosti, na takvom nivou koji nije doživljen od svitanja modernog doba“.

Bojan Dimitrijević

Александар Животић, ОДБРАНА ЗАЈЕЧАРА 1913. ТИМОЧКА ВОЈСКА У ДРУГОМ БАЛКАНСКОМ РАТУ, Зајечар, Историјски архив „Тимочка Крајина“ Зајечар, 2023, 153.

Za razliku od Prvog svetskog rata, čiji su različiti činioци gotovo svakodnevno zastupljeni u javnosti, balkanski ratovi od 1912. do 1913. uglavnom postanu zapaženi u vreme svojih godišnjica. Pritom, fokus je obično usmeren na Kumanovsku, Bitoljsku i Bregalničku bitku. Nastojavši da ukaže na operacije srpske vojske i na drugim vojištima, prof. dr Aleksandar Životić je, u okviru obeležavanja ovih događaja, 2022. objavio knjigu *Put u Metohiju. Ibarska vojska i Javorska brigada Vojske Kraljevine Srbije u Prvom balkanskom ratu (1912–1913)*, rekonstruišući oslobođene Raške oblasti i Metohije.

Nova knjiga profesora Životića koja je pred nama takođe je posvećena „rubnim“ i manje poznatim operacijama, ovaj put u Drugom balkanskom ratu. U pitanju je *Obrana Zaječara 1913. Timočka vojska u Drugom balkanskom ratu* u izdanju Istorijskog arhiva „Timočka Krajina“ u Zaječaru. Knjiga se sastoji iz predgovora, pet hronološko-tematskih celina, zaključka, spiska izvora i literature i rezimea na engleskom jeziku. U predgovoru svog rada, autor nas upozna sa temom, njenom nedovoljnom zastupljenošću u dosadašnjoj vojnoj historiografiji, korišćenim izvorima i literaturom i strukturom knjige.

Prvo i drugo poglavlje, „Bugarska u ratnim planovima Kraljevine Srbije“ i „Timočkopodunavsko vojište“ mogu se posmatrati kao uvodni deo knjige. U prvom poglavlju, Životić iznosi razradu srpskih ratnih planova u Komandi Aktivne vojske krajem XIX veka, uz bliže pojašnjenje planova koji su se odnosili na Bugarsku (varijante iz 1903. i 1906. godine). Pored toga, autor nas upoznaje sa uporednim pregledom pešadijskog i artiljerijskog naoružanja srpske i bugarske vojske, bugarskim ratnim planom, koncentracijom vojske i razvojem prilika koje su dovele do rata 1913. godine. Samim tim, autor ukazuje da su nastale okolnosti omogućile koncentraciju srpske vojske u skladu sa planom iz 1906. godine, ali da je srpska Vrhovna komanda nastojala da njegove osnovne ideje primeni posle pobeде na Breglanici prebacivanjem težišta ratnih operacija na Sofijsko-nišavsko vojište. U vezi sa ovim je i naredno poglavlje u kome je izvršena analiza geografsko-strategijskog prostora na kome je Timočka vojska izvodila ratne operacije.

Poglavlje „Uoči rata“ se bavi ratnim pripremama na teritoriji Timočke divizijske oblasti posle završetka rata sa Turskom, mobilizacijom i koncentracijom jedinica Timočke vojske na bugarskoj granici. Životić podrobno izlaže poteškoće sa kojima se susretao pukovnik Vukoman Aračić, komandant Timočke divizijske oblasti, a potom Timočke vojske, i njegove napore za što spremniji doček bugarskog napada. Sastav Timočke vojske (mahom jedinice trećeg poziva i poslednje odbrane) uslovio je da njen zadatak bude defanzivne prirode: odbrana granice od prevoja Sveti Nikola do ušća Timoka u Dunav. Upoređujući položaje Timočke vojske sa istom formacijom iz Srpsko-bugarskog rata 1885. godine, Životić zaključuje da su njene snage ovaj put bile racionalnije iskorišćene, čemu su doprineli i dobro utvrđeni položaji kod Zaječara.

Poglavlje „Bugarski upad u dolinu Timoka“ posvećeno je napadu bugarske Prve armije na položaje Timočke vojske tokom noći između 4. i 5. jula 1913. godine. Zadatak ove grupacije je bio da svojom glavninom napreduje preko Kadibogaza ka Knjaževcu, posle čijeg zauzeća bi deo snaga bio usmeren ka Zaječaru, a deo ka Pirotu, dok je manjim snagama trebalo izvršiti napad preko prevoja Svetog Nikole ka Kalni, Pirotu i Beloj Palanci. Istovremeno, trupe vidinskog garnizona su imale zadatak da izvrše demonstrativni napad prema Zaječaru i vežu tamošnje srpske snage. Zahvaljujući svojoj nadmoćnosti,

Bugari su uspjeli da prodru u dolinu Timoka i zauzmu Knjaževac, ali je njihov dalji prodor uspješno zaustavljen na prilazima Zaječaru. Bugari su tada, uzimajući u obzir poraz na Bregalnici i mogućnost ulaska Rumunije u rat, otpočeli povlačenje na polazne položaje. To je omogućilo jedinicama Timočke vojske da se konsoliduju i efikasnim protivnapadom proteraju bugarske jedinice preko granice. Rekonstruišući ove operacije, autor detaljno prikazuje pokrete i borbe jedinica obe strane, kao i sve poteškoće sa kojima se suočavalo srpsko komandovanje.

Poslednje, ujedno i najobimnije, poglavlje „Kontraudar Timočke vojske“ bavi se operacijama ove formacije na bugarskoj teritoriji. Životić precizno rekonstruiše komandovanje pukovnika Aračića, kao i delovanje srpskih snaga koje su zauzele Kulu i Belogradčik, a potom pristupile opsadi Vidina. Takođe se osvrće na uspostavljanje vlasti na zaposednutoj teritoriji, dok interesantnu epizodu predstavlja i delovanje komitske grupe koja je prešla granicu zajedno sa srpskim jedinicama. U poslednjim delovima autor opisuje događaje koji su se odigrali tokom uspostavljenog primirja, završavajući knjigu napuštanjem bugarske teritorije od strane jedinica Timočke vojske i njihovom demobilizacijom.

Knjigom o operacijama Timočke vojske 1913. godine javnosti se predočava jedna zaboravljena epizoda Drugog balkanskog rata. Koristeći sačuvani Operacijski dnevnik ove formacije, ali i druge relevantne izvore, Aleksandar Životić uspeva da u potpunosti rekonstruiše njen sastav, brojno stanje, komandni kadar i detaljan ratni put, pomerajući tako naša dosadašnja saznanja o Drugom balkanskom ratu.

Miloš Žikić

Milan Ristović, *PUTOVANJE KARLA BLUMA KROZ BALKAN (1942–1943): PRILOG ZA ISTORIJU PORAJMOSA: KARL BLUM'S JOURNEY THROUGH THE BALKANS 1942–1943: A CONTRIBUTION TO THE HISTORY OF PHARRAJMOS*, Beograd, Čigolja štampa 2023, 102.

Višestruka složenost upravnog sistema okupirane Evrope, kao i isprepletanost vojnih, političkih, privrednih, policijskih, ali i mnogih drugih faktora, od završetka Drugog svetskog rata privlači značajnu pažnju istraživača. Ovaj veoma složen birokratski sistem svojim delovanjem kreirao je veliki broj individualnih priča, od kojih se većina može podvesti pod neku vrstu „obra-

sca“ jednoličnih i uglavnom tužnih ljudskih sudbina. Međutim, metež ratnih uslova, kao i individualne odluke koje su operativni organi donosili na terenu ostavio je prostor za pojedinačne i(li) porodične istorije, koje ruše stereotip jednobrazne slike. U tom smislu istraživanje pojedinačnih ratnih priča, koje odudaraju od „obrasca“, donosi vrlo vredan pogled na ratne događaje, upravo rušeći uvreženo mišljenje o nužnom pravcu sličnih ili istovetnih događaja. Pored toga, osvetljavanje ovako specifičnih priča u najvećem broju slučajeva uspeva vrlo jasno da ogoli unutrašnje funkcionisanje Trećeg rajha.

Milan Ristović, redovni profesor Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu, u prethodnih nekoliko decenija poznat je po radovima koji po širini veoma iscrpno analiziraju različite fenomene. U nauci se etablirao doktoratom o nemačkim planovima i praksi na prostoru Jugoistočne Evrope, kao i usponu autoritarnih sistema i diferenciranim segmentima političke prakse. Međutim, veoma važna zaostavština profesora Ristovića leži u rezultatima njegovog istraživanja sudbine odbeglih jugoslovenskih Jevreja u toku Drugog svetskog rata. Upravo tim istraživanjem jasno se oslikala vrednost individualnih priča, koje nisu spadale u domen većinske sudbine jednog naroda.

Ovaj trag sledi i novo delo profesora Ristovića, naslovljeno *Putovanje Karla Bluma kroz Balkan (1942–1943)*, objavljeno u dvojezičnoj, srpsko-engleskoj verziji, u izdanju Čigolja štampe 2023. godine. Taj tekst prvobitno je objavljen na engleskom jeziku u časopisu *Tokovi istorije*, u trećem broju za 2022. godinu. No međutim, mogućnost da se tekst predstavi dvojezično, kao i oplemeni veoma ilustrativnim priložima, vodili su autora i izdavača u pravcu objavljivanja u formi studije.

Pomenuti tekst u prvom redu predstavlja ličnu dramu zajednice nekoliko nemačkih romskih porodica, od preko 30 članova. Ove porodice živele su u svojevrsnoj umetničkoj zajednici, međusobno povezane i isprepletane rodbinskim vezama. Tekst hronološki prati period od njihovog hapšenja u Skoplju početkom 1943. godine, do interniranja u Aušvic, u leto iste godine. Međutim, u drugom redu, ovaj tekst do tančina secira funkcionisanje birokratskog sistema nemačke ratne mašinerije. Odnosno, dok je lična drama ovih porodica u Logoru na Banjici bila determinisana smrću nekoliko njenih članova, u kancelarijama ispostava nacističkih ratnih ministarstava vođena je aktivna prepiska o sudbini ovih ljudi. Kada se pogleda generalno, na ratni put ove grupe